

Проф. д-р ик. н. Иван Стойков*

БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА В УСЛОВИЯТА НА ЕВРОПЕЙСКА ИНТЕГРАЦИЯ

Разгледани са проблеми на икономическия растеж в България в условията на глобализация и членство в Европейския съюз. Очертани са типични особености на съвременната световна икономика и са направени оценки за състоянието на българската икономика. Изразени са становища за процесите и проблемите, към които трябва да се насочат усилията за ускоряване растежа.

JEL: E6; F01

За състоянието на икономиката и за социалните проблеми в България през последните години се говори и пише постоянно. Няма тема, която да не е обсъждана по един или друг начин. Изказват се различни мнения, правят се множество, често противоречиви, предложения за решения, отговорността се прехвърля от правителство на правителство, от партия на партия. Резултатите са незадоволителни. Кои са причините, какво трябва да се направи, как да се излезе от неблагоприятната ситуация и да се създадат условия за стабилен икономически растеж? Това са въпроси, които чакат отговор.

Няма съмнение, че за да се намери правилният отговор, е необходим обхватен анализ, който да посочи и изследва проблемите, и върху тази основа да се търсят ефективни решения. Необходимостта от такъв анализ произтича и от факта, че като член на Европейския съюз България трябва да се приобщи на само организационно и икономически, но и социално към европейската общност. Да създаде общество, което в многостранната си дейност се основава на утвърдените норми (икономически, социални и политически) на обществено поведение в т. нар. интернационално общество. Членството в ЕС е предпоставка, но не е достатъчно за решаване на сложните социални проблеми. Нужно е реално възприемане и утвърждаване на социалните норми и правила на европейското общество, издигане на културното равнище на нацията. Постигането на това е обективно свързано с повишаване на икономическото равнище и стандарта на живот.

За България, както и за другите страни, стои въпросът за ускоряване на икономическото развитие като фактор за решаване на проблемите на растежа и свързаните с него многостранни социални проблеми. Наред с ускоряването на темпа на икономически растеж, оценяван основно чрез brutния вътрешен продукт, в националната икономика предстоят значителни структурни и качествени промени, пряко свързани с проблемите на растежа. В редица програмни документи се поставят цели за икономическа стабилност, устойчивост, приближаване до равнището на икономически развитите страни. Всичко

* Институт за икономически изследвания при БАН, i.stoikov@iki.bas.bg

това трябва да се постигне при нови условия - установените вследствие на протичащата глобализация тенденции, конкретните за етапа благоприятни и неблагоприятни условия и очакваните в недалечно бъдеще промени. Промени съответно трябва да бъдат направени в икономическата политика, системата и средствата за управление.

Целта на това изследване е да се предизвика обсъждане на научна основа на проблемите пред националната икономика, така че да се постигне по-голяма съгласуваност и подреденост на целите, задачите и действията за тяхното решаване.

Икономически растеж в условията на глобалната икономика

Икономическият растеж като фактор за социално развитие и благосъстояние е проблем, който стои пред всяка икономика. Постигането на високи темпове на растеж е в зависимост от множество вътрешни и външни фактори. В съвременните условия на мащабна глобализация все по-голямо става влиянието на външната (международната) среда.

Характерно за световната икономика на сегашния етап е задълбочаващото се развитие на протичащия през последните десетилетия процес на междудържавна и междурегионална интеграция. Най-често срещаното определение на този процес като "премахване на тарифите и нетарифните бариери за потоците от стоки, услуги и производствени фактори между група нации или части от нации"¹ не отразява пълно съдържанието на съвременното глобално икономическо интегриране. Засилва се междурегионалният и политическият характер на интегрирането. Групи страни в териториално отграничени райони се обединяват, осъществявайки обща (регионална) икономическа политика, основана на общи цели, нормативни и програмни документи. За тяхното изпълнение се създават регионални (съюзни) органи с управленски, регулационни и контролни функции. Съчетаването на икономическата с политическата интеграция се приема като фактор за засилване на икономическия ефект от интегрирането (Brout, Rutat, 2007). Глобалната икономическа интеграция продължава да се развива по отношение както на териториалния обхват, така и на икономическите структури. Има основание оценката на Дени Родрик (Rodrik, 2000), че сега глобалната интеграция е значително ограничена и е далеч от перфектна. Разработването и прилагането на нови форми и средства е проблем, чието решение се търси и на национално, и на регионално равнище.

Основните за световната икономика характеристики, определящи условията, в които се развива и нашата икономика сега, обобщено се представят със:

- засилващо се поляризиране на националните икономики според степента на тяхното икономическо, научно и технологично развитие. Водещите в икономическо отношение страни, които наред с високото технологично равнище имат и по-големи мащаби, се развиват с по-стабилни, макар и не най-

¹ Business Dictionary, Internet.

високи, темпове, разполагат с голям икономически, научен и технологичен потенциал. Това им създава предимства спрямо по-слабо развитите страни, които те умело използват.

- продължаващо изоставане на по-слабите икономики, увеличаване зависимостта им от развитите страни; утвърждаваща се за тях роля на доставчици на ресурси - човешки и материални, и на потребители на продукцията, произведена от фирми на напредналите държави;

- все по-ясно очертаващо се райониране на световната икономика и задълбочаване на регионалната интеграция; икономическо коопериране и взаимодействие на страните в големи райони с установени, специфични за района икономически, организационни и социални характеристики; формиране на регионални икономически съюзи и регионални организационни и управленски структури; провеждане на регионални икономически политики; икономическа диференциация и конкуренция между районите;

- засилване на органичната взаимовръзка между икономика и политика в международен обхват; използване на нови политически и икономически форми и средства за постигане на икономическите интереси;

- технологично неравновесие, породено от силно изоставане на едни страни и райони спрямо други; икономическо доминиране на държавите с голям технологичен потенциал; по-нататъшно утвърждаване значимостта на човешкия фактор, определена като степен на знания, квалификация, организация и условия за рационалното му използване; решаващо значение на бързото и мащабно усвояване на технологичните новости;

- концентриране на голям икономически, интелектуален и технологичен потенциал в едри транснационални компании и монополизиране на производствени, развойни и търговски дейности;

- разширяване влиянието на финансовите институции върху икономиката в световен обхват; нарастваща чувствителност на световната икономика към финансови кризи; засилено влияние на конкуренцията и противодействието на големи валутни единици; нестабилност на международните финансови пазари;

- нарастване на ролята и влиянието на международната търговия за икономическото развитие и растеж; продължаващо затваряне на производството и стоковите потоци в обхвата на големи ТНК чрез разширяване и задълбочаване на хоризонталното и вертикалното интегриране на производството; утвърждаване на международното фрагментиране на производството като средство за използване предимствата на отделните страни и фирми за повишаване на ефективността;

- задълбочаване и изостряне на конкуренцията върху икономическа (производствена, ресурсна, пазарна) и технологична основа и прерастването ѝ в междурегионална и междудържавна наред с междуфирмената;

- увеличаване на мащабите на икономическите кризи и последствията от тях; прерастване на тези, възникнали в отделни страни и райони, в

глобални вследствие на взаимната обвързаност; по-голяма чувствителност към кризите и по-бавно възстановяване на слаборазвитите страни;

- икономически дисбаланс в глобален и регионален обхват, изразяващ се под формата на финансови междудържавни задължения, недостиг и неравномерно разпределяне на капиталовите ресурси и производствените мощности, висока степен на различия между страните по отношение на трудова заетост и доходи, потребление и задоволеност на потребностите от стоки и услуги;

- задълбочаване на социалното разделение и в развитите, и в по-слабо развитите страни, водещо до засилващи се противоречия и противопоставяне между големи социални групи, които влияят отрицателно върху икономическия растеж;

- изместване центровете на икономическа активност и акумулиране на нов икономически потенциал под влиянието на по-високите темпове на развитие на азиатския и други региони, промени в условията на балансиране на световната икономика.

При такива условия, според мястото им в глобалната и регионалната класация, отделните страни трябва да решават своите икономически и социални проблеми. Тези условия, конкретизирани за Европейския съюз, са определящи и за България. Членството ни в ЕС създава определени благоприятни условия, предимно финансови и организационни, от които бихме могли да се възползваме. Влияние оказват общоприети изисквания и ограничения, целящи постигането на еднопосочност и еднаквост в икономическото и социалното поведение на страните-членки. Някои от тях са трудно изпълними, несъобразени с националните възможности и конкретните интереси на отделните, предимно по-слаборазвитите държави. В дългосрочен обхват те трябва да доведат до сближаване равнищата на икономическо и социално развитие на страните върху основата на технологичен и организационен прогрес. За България това означава ускоряване темпа на растеж и съкращаване на изоставането чрез ефективно използване на собствените ресурси и международната среда.

Новите условия, цели и проблеми изискват да се анализират икономическите процеси и настъпилите промени, да се оцени и възприеме опитът на напредналите държави и на тази основа да се утвърдят дълготрайни цели, да се приеме и прилага перспективна икономическа политика, към която да бъде насочено управлението. Установилите се реални условия налагат при търсенето на решения за икономически растеж да се използват нови подходи и средства. Опитите да се абсолютизира някоя от известните теории не дават добри резултати. Най-често това води до крайности – надценяване или подценяване на определени моменти, отдалечаване от реалността. Всяка теория отразява определени условия и ситуации. Стопанската практика, използвайки като основа теоретичните обобщения на досегашния опит, трябва да определи насоките, в които да се търсят рационални решения при съвременните условия.

Влияние на глобалната интеграция и членството в ЕС върху българската икономика

Нашата икономика функционира и се развива под влиянието на глобалните икономически процеси, тези в Европейския съюз и вътрешните условия, характерни за сегашния период. Нарастващата динамика и възникващите противоречия пораждаат нови и по-сложни проблеми, които трябва да се решават своевременно и ефективно. Належашо е постигането на по-високи темпове на растеж, което е необходима основа за решаване на социалните проблеми.

Процесът на обединяване в рамките на ЕС поставя въпроса за международно обществено интегриране в района. То се осъществява върху основата на исторически утвърдилите се и новоприетите в общността норми на поведение в сферата на управлението, производството, социалния живот, които страните трябва да спазват. Съществуващите различия между отделните държави определят специфичните условия на приобщаването им към т.нар. европейска общност. Докато в сферата на управлението и производството интегрирането се осъществява под въздействието на еднакви, важещи за общността решения и правила, за населението този процес протича и се възприема под влиянието на условията на живот и особеностите на бита. В това отношение различията между страните са големи. В България особено ниските доходи и равнище на живот на населението пораждаат социални проблеми и недоверие. Социалното приобщаване към европейската общност, утвърждаването на европейските норми на обществено поведение, приближаването на равнището на живот до това на развитите страни се забавя и се отлага за по-далечно бъдеще. Доколкото сега се осъществява процес на стабилизиране на икономиката, това се прави по нормативен път и до голяма степен за сметка на хората. Задържащи се оказват както ниското икономическо равнище, така и демографските проблеми, свързани със структурата, социалната култура, традициите и поведението на населението. Тук трябва да се отнесат и психологическите последици от хаотичния преход към пазарна икономика.

Често се повтаря изразът *“интегриране в Европейското икономическо пространство”*, в който се влагат положителни очаквания, надежди, цели. Няма съмнение, че става дума за процес, основан на обективните потребности на икономическото развитие на множеството европейски страни, който е особено важен за по-изостаналите. Но какво стои зад този процес, какво е необходимо за благоприятното му развитие, какво означава за отделната държава и как тя да се включи в него? Отговорът на тези въпроси е важен за нашата страна.

Международното интегриране има множество взаимосвързани аспекти. В основата му би трябвало да се отнесат икономически, социални, културни и образователни процеси и дейности. Това са и главните насоки, в които се оценя-

ва степента на интегриране. Но самото европейско икономическо пространство не е нещо еднородно, не е статично. Има съществени различия между отделните страни. В Съюза те влизат със своето икономическо и социално състояние, със своите проблеми и интереси и в неговите рамки търсят най-изгодно за тях решение. А това логично поражда проблеми и противоречия, които по принцип трябва да се решават подчинено на общите интереси.

Интегрирането в ЕС започва и се извършва при значителни различия между страните. Междудържавното интегриране е процес, за чието осъществяване решаваща роля имат съгласието, организационното единство и еднопосочността на действията. Тук именно се пораждат проблеми и противоречия, условия за конфликти, произтичащи от индивидуалните интереси и цели. Голяма е диференциацията в икономическото равнище. Изоставащите страни разчитат на своето членство в Съюза, за да развият икономиките си и да се приблизят до нивото на напредналите. Водещите в ЕС държави, които са основно отговорни за общото развитие и за успешното конкуриране с други регионални структури, са принудени да развият своя икономически потенциал, дори и за сметка на по-голямо икономическо неравенство между държавите в неговата структура. Успешното развитие на икономиката на ЕС до голяма степен е зависимо от това на икономиките на водещите държави. Макар и с по-малък дял, за него допринасят и останалите държави. ЕС е заинтересуван от техния икономически прогрес, но постигането му е преди всичко задължение на съответните страни. Следователно и при помощта, оказвана от ЕС, ускоряване на икономическия растеж в по-слабо развитите държави трябва да се осъществява основно с техни усилия, с по-ефективна икономическа и социална политика, по-голяма активност и гъвкавост, като се използват предимствата, които създава членството в общността.

Процесът на интегриране в Европа, както и в други райони на света е дългосрочен. Той протича в съответствие с обективните условия и потребности, най-често неравномерно. Благоприятно за него е еднопосочността и съгласуваността на интересите и на поведението на страните. Това означава управление и решения, които наред с общите задоволяват и интересите на интегриращите се страни, но също и по-голяма ангажираност и напрежение за решаване на националните и общите проблеми.

България е дисциплиниран член на Европейския съюз. Приемат се и се изпълняват наложените общи изисквания и ограничения. Предстои включването ѝ в Евророната – преминаване към единната европейска валута. Ясно изразена е линията на съгласие по отношение на политиката, провеждана от ЕС. В областта на икономиката се осъществява все по-голяма обвързаност (и съответно зависимост) с европейските държави.

Може ли да се твърди, че страната ни е пълноправен член на ЕС, какви са икономическите изгоди от членството, реализират ли се те, доколко тяхното осъществяване зависи от националната политика и управление? Поставянето на тези въпроси и търсенето на отговори е съвсем логично.

Отговорите са противоречиви. Съгласно нормативната уредба на ЕС България, макар и с по-малък коефициент на тежест, участва във вземането на решения. Страната е способна и се старее да удовлетвори предявените към всички държави общи изисквания. Икономическите ни възможности обаче са силно ограничени, а международните условия не са съвсем благоприятни. Преходът към пазарна икономика все още не е завършен и се осъществява не по най-добрия начин, предизвиквайки сложни икономически и социални противоречия и проблеми. Икономическият потенциал, създаден за условията на социалистическа интеграция, в основната си част е разрушен. Необходимо е структурно преустройство на икономиката съобразно новите условия.

Изграждането на нова икономика протича в неблагоприятни условия - административна недостатъчност, корупция, висока инфлация, неясна икономическа политика, силна международна конкуренция, икономически кризи и недостатъчна подкрепа отвън. Хоризонтът на достигане средното за европейските страни икономическо и жизнено равнище се отдалечава. Всичко това е причина за колебливи, дори и отрицателни оценки.

Членството в ЕС има стимулиращо въздействие както чрез икономическото подпомагане, така и чрез налагането на по-строга административна и стопанска дисциплина, но ефектът, получен при реалните вътрешни условия и противоречия, закъснява и не удовлетворява очакванията. Основна причина за това е недостатъчният потенциал да се използват възможностите, които предоставя членството в Съюза. Тук се отнасят и недобрата административна организираност, отсъствието на ясна икономическа перспектива и стратегически цели, слабата организационна, техническа и кадрова подготвеност за съществени структурни и технологични промени, ниската степен на проектна готовност и несъгласуваност на решенията. Всичко това се проявява ясно в досегашната практика по усвояване на европейските фондове.

Новите насоки на политическа ориентираност се отразяват върху икономическите международни отношения на България. Членството в ЕС налага тенденция към тясно икономическо коопериране и интегриране с развитите европейски държави. И тук възниква проблемът: *“Как една страна със слаба икономика, с недостатъчна административна и управленска зрялост да се вгради в икономическа система, доминирана от държави с развита, добре структурирана в организационно, отраслово и технологично отношение икономика?”* За тази система България реално е все още външен партньор, който търси реализиране на свои интереси и на първо място, икономически прогрес – ускоряване на растежа и решаване на социални проблеми. Такъв партньор може да бъде приет, но не и като равностоен. Европейската система ще го приобщи дотолкова, доколкото той може да се преустрои в новите условия и да бъде полезен. А той трябва да приеме и да изпълнява изискванията, които му се поставят, и да се вгради възможно по-рационално в системата. В сегашните условия е нужно да се намери мястото на българската икономика в

интегрираната европейска икономика, което ще създаде предпоставки за ускорено перспективно развитие.

Европейският съюз осигурява благоприятни условия, но и той не е свършена система. От една страна, общността е подложена на силни външни влияния и противоречия, породени от осъществяващата се производствена и пазарна конкуренция с други регионални икономически структури, борба за технологично предимство, кризи, а от друга, съществуват вътрешни противоречия и проблеми. Не са решени все още редица организационни и управленски въпроси. Не може да се твърди, че е завършено изграждането на единна система за управление с утвърдени органи, функции и правила. В рамките на ЕС има противоречия, породени от проблемите и интересите на отделните държави, изостряни от икономическото и социалното неравенство. Не са достатъчно ефективни механизмите на съгласуване на интересите и решенията на страните с тези на Съюза.

В ЕС се осъществяват специфични форми на икономическо сътрудничество и конкурентност, породени от новите условия. Приобщилите се слаборазвити страни могат да развият своите икономики, като използват специфични техни предимства, които им дават разполагаемите природни и други условия. Нарастват възможностите за коопериране с водещи производители в развитите европейски държави. Така те могат да се възползват от организационните и технологичните предимства на техните фирми. Това обаче се осъществява в конкуренция с други страни и се предопределя от конкретното състояние и възможности – производство, технологии, материални и трудови ресурси, управление и организация.

За състоянието и бъдещото развитие на икономиката на България значително влияние оказват *регионалните условия и стопанските отношения със съседните държави*. Въпреки благоприятните климатични и географски условия повечето от тях имат подобни икономически проблеми; стремят се към приобщаване в ЕС и вращаване в европейската икономика, но при сравнително по-ниско, специфично за всяка от тях организационно и технологично равнище на икономиките. Разпокъсаност, недобре организирано партньорство, малък брой структуроопределящи предприятия, изоставане в областта на технологичното обновяване и научно-техническото развитие - всичко това ограничава способността за по-чувствителен прогрес на всяка от държавите и на целия район чрез ефективно икономическо коопериране помежду им. Възможности в тази насока има. Проблемът се състои в активизиране на икономиките и съчетаване на действията в областите, където интересите на страните съвпадат. Членството в ЕС създава благоприятни условия в тази насока.

Както в другите държави, така и у нас очакванията за решаване на проблемите на развитието, за обновяване и разширяване на икономическия потенциал се възлагат до голяма степен на *преките чуждестранни инвестиции* (ПЧИ). В началния период на прехода се наблюдава чувствителен обем

инвестиции, което се дължи най-вече на наличието на привлекателни обекти, придобивани евтино по пътя на приватизацията. Сега, особено в условията на криза, размерът на постъпленията на ПЧИ в България е намалал до стойности, които не могат да окажат чувствително влияние. По данни на Евростат международната инвестиционна позиция на страната е следната: 2008 г – 34 880 млн. EUR, 2009 г. – 35 569 млн. EUR, 2010 г. – 35 212 млн. EUR. В редица документи и решения все още се разчита на привличането на по-големи инвеститори. Реални ли са тези очаквания? Неангажираната оценка не дава големи надежди. Песимистичните очаквания се основават на недостатъчната значимост на относителните предимства, които привличат чуждестранни инвеститори в конкуренцията с други страни. По отношение на ресурсите и потреблението привлекателни за тях са: евтините суровинни и енергийни ресурси; дисциплинираната евтина квалифицирана и още по-евтина нискоквалифицирана работна сила; широкият пазар; притежаването на специфични технологични предимства; научноизследователската и внедрителската база. Истината е, че в нито едно от тези направления България не е достатъчно конкурентна спрямо други страни, които също се стремят към чуждестранни инвестиции. Що се отнася до други изисквания – стабилно и правдиво прилагано законодателство, политическа стабилност, данъчно облагане, отсъствие на корупция, защита от нелоялна конкуренция (в т.ч. от скрита икономика), все още не е постигнато желаното от инвеститорите гарантирано от държавата равнище. Комплексната оценка не дава основание да се твърди, че страната ни има значими конкурентни предимства. За да се привлекат подходящи чуждестранни инвеститори, трябва да се направят значителни подобрения във всяко от тези направления. Нужни са дълготрайни системни целенасочени действия, реализиращи национална програма и последователно провеждана политика за икономическо развитие и стабилизиране на страната, която да бъде добре съобразена с реалните условия и в която чуждестранните инвестиции да намерят своето точно място. Теорията за *ендогенния икономически растеж* ясно насочва към необходимост от създаване на собствен икономически, кадрови, технологичен и управленски потенциал. И тук основна е ролята на държавното управление за подпомагане и ускоряване създаването на такъв потенциал.

Проблем, който възниква в условията на европейската интеграция и има важно значение за нашата икономика, е *инвестирането от български фирми*. Досегашното развитие доведе до овладяване на важни сектори от чуждестранни фирми. Това може да се обясни с недостига на натрупани капитали в страната, все още малкия опит в условия на международна конкуренция, агресивността и по-големите възможности на външните фирми. Значителна роля има преднамерената политика за предаване собствеността на тези фирми срещу почти фиктивни изгоди, провеждана под външен натиск и лични или партийни изгоди. Логично е при такива условия интересите на чуждестранните фирми да надделяват над националните интереси. На практика това се потвърждава от ориентирването на външните капитали към изгодни за тях сектори, от изтичането на

капитали и незначителния дял реинвестирана печалба, от завладяването на вътрешния пазар от чуждестранни стоки.

Провежданата политика на стимулиране на инвестиции благоприятства чуждестранните инвеститори в по-голяма степен от националните. Не се отчита фактът, че първите са в много по-добра позиция. В сравнение с местните инвеститори те имат по-големи капитали, по-добри технологии, опит, кадри, зад тях стоят мощни ТНК и протекционирани ги държавни институции. При тези условия те провеждат политика в интерес на собствената си икономика. Опитът на други страни показва, че потенциалните положителни резултати от чуждестранни инвестиции, върху които се основават очакванията и у нас, не се реализират тогава, когато не се провежда последователно целенасочена държавна инвестиционна политика (Salvador et al., 2004). Неблагоприятното състояние на българската икономика донякъде се дължи на недостатъчно използване на националните ресурси – работна сила, земя, научен потенциал, спестявания и др., което може да се преодолее чрез стимулиране на инвестиции от национални инвеститори.

Един от множеството проблеми, който предизвиква неравномерното икономическо развитие на страните в Съюза, е свързан с равнището на живот. Приобщаването към ЕС предполага относително изравняване на икономическото и жизненото равнище между страните-членки. При сегашните условия този процес се забавя. Очакванията за съществена промяна към подобряване на икономическото състояние и решаване на социалните проблеми не се сбъдват. Под влияние на кризисните процеси възникват нови проблеми.

Неблагоприятни са сега *социалните условия* в България. Ниското икономическо и жизнено равнище, последиците от реструктурирането при прехода към пазарна икономика, незадоволителната административна уредба, неясните перспективи, лошите демографски процеси доведоха до неблагоприятно развитие на социалната сфера. Страната ни обедня по отношение на капитали и квалифицирана работна сила. Промени се в негативна посока отношението към труда. Расте социалната разслоеност и наред с това - отрицателното й отражение върху икономиката. Икономика, социално равнище и демографски процеси (а също и политически) са обвързани в затворен кръг, в който отрицателните последици се пренасят верижно от един процес в друг и се стоварват върху населението. Песимизмът все повече разширява своята територия. Данните на табл. 1 и 2 показват, че предвижданията за достигане равнището на развитите страни, за т. нар. кохезия (също и конвергенция) не могат да се осъществят в близко време. Не се оправдават очакванията за “догонващо икономическо развитие” (Ангелов и др., 2006). Поставяйки си такива цели, трябва да имаме предвид резултати от изследвания, в които се твърди, че “...либерализацията ускорява растежа в страни с висок доход, но по бавно в страни с по-нисък доход” (Eichengreen, 2001). Също, че страните, които създават технологични новости и ги внедряват по-рано, имат по-голям темп на растеж (Eaton, Kortum, 1999). Конвергентната програма за периода 2011 - 2014 г. е доста оптимистична по

отношение на темпа на растеж (предвижда се икономически растеж между 3.6 и 4.4%, изчислен за реален БВП), като се има предвид, че сравненията са с период, в който има значителен спад.² Не става дума за песимизъм, а за по-реални оценки и очаквания. Не можем да се задоволяваме с постигнатото и да твърдим, че е направено всичко, което е било възможно.³

Таблица 1

БВП на човек от населението по покупателна способност (PPP), ЕС = 100

Икономики	Година										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ЕС	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
България	28	30	32	34	35	37	38	40	44	44	44
Румъния	26	28	29	31	34	35	38	42	47	47	46
Германия	118	116	114	116	115	116	115	116	116	116	118
Франция	115	115	115	111	110	110	108	108	107	108	108
Великобритания	119	120	120	122	124	122	120	116	112	111	112

Източник. Евростат.

Таблица 2

БВП на човек от населението (в EUR)

Икономики	2009 г.	2010 г.
ЕС-27	23 500	24 400
България	4600	4800
Румъния	5500	5800
Германия	29 000	30 300
Франция	29 300	29 800
Великобритания	25 300	27 400

Източник. Евростат.

Различията между страните, особено за България, са доста големи и продължават да растат. В рамките на европейската общност се осъществява процес на интензивен обмен на стоки и услуги. В основната им част те произхождат от развитите страни. Цените им са съобразени с доходите на населението в тях – заплати, обществено осигуряване, социално подпомагане. С тези или близки до тях цени същите стоки се продават и в по-слабо развитите държави, в които доходите са неколккратно по-малки. Проблемът се засилва от финансовата политика на монополните структури в тях, които

² Република България. Конвергентна програма 2011 – 2014 г. (15 април 2011 г.).

³ Малкият дял от БВП на човек от населението се дължи на фактори като ниско технологично равнище на производството и продукцията, незаемост на голяма част от населението, ниски заплати, неотчетена продукция в сферата на скритата икономика. Що се отнася до интензивността на труда на заетите в производствената сфера, най-често тя е висока.

се стремят към доходи, близки до тези в развитите страни. Към това се добавят и несъобразените с доходите на населението данъци, такси и глоби, налагани от властовите органи. Резултатът е нарастване на социалното неравенство, задлъжнялост на населението и недоволство. Инфлационните процеси и високата степен на незаеетост добавят своето отрицателно влияние върху реалните доходи и равнището на живот. Цените, особено на вносни стоки, се изменят съобразно международната конюнктура, докато актуализирането на доходите се обвързва с финансовите възможности на държавата и фирмите и като правило закъснява значително.

Така очертана ситуацията изглежда доста песимистична. Управляващите най-често търсят вината в лошото наследство от предходните управления, в регионалните и световната кризи. Песимизмът ще расте, ако нещата продължават по същия начин. Проблемите са основно организационни и финансови. Дължат се предимно на начина на управление, довел до стихийен и разрушителен преход към пазарна икономика, неспособност на държавното управление през изтеклия период да създаде необходимите благоприятни условия, нерационално използване на финансовите и други ресурси. Крайният резултат е икономическа, организационна и технологична изостаналост, преодоляването на която със собствени сили не може да бъде осъществено в близко време.

Възможности за развитие в условията на европейската икономическа интеграция

Перспективите на България са свързани с развитието на европейската икономика и нейното място и роля в световната икономическа система. Утвърждаването на европейската икономика като стабилна и развиваща се ще бъде благоприятно за всяка от страните-членки. От тяхната способност да се интегрират в тази система и да се възползват от предимствата, които тя създава, зависи успешното им развитие, а също и техният принос за общия прогрес.

Всяка страна има своите ресурси, възможности и среда, в която функционира и на които разчита. Проблемът е как те да бъдат рационално използвани в интерес на собствената икономика. При създаването на условия в икономическата система на ЕС отделната страна-членка трябва да организира и управлява своята икономика по най-добрия начин. Това означава ефективно интегриране в европейската икономика и рационално използване на собствения потенциал. Проблемът се свежда до определяне и реализиране на *политика на икономическо развитие*, която да използва най-добре дадените природни условия и човешкия капитал в условията на членство в ЕС.

България е сравнително бедна на минерални ресурси. Няма очаквания за разкриване на нови такива в количества, които да повлияят съществено върху икономиката. Към по-привлекателните природни богатства, в т.ч. и енергийни, се

насочват чуждестранни компании, които придобиват евтино изгодни концесии с малка полза за страната. Има възможности за разширяване производството на селскостопанска продукция и на преработващата промишленост върху основата на модернизирано растениевъдство и скотовъдство, които засега не се използват достатъчно, главно поради организационни и финансови проблеми. Благоприятни са условията за туризъм, но неговото развитие протича доста стихийно, което се отразява на ефективността му. Индустриализацията изостава поради ниското технологично равнище, слабата конкурентоспособност, недостига на капитали, малката степен на сигурност. Това от своя страна ограничава възможността да се изнася продукцията на европейския и световния пазар. Продължава да е висока и да предизвиква затруднения фирмената задлъжнялост. Очакванията, основани на концепцията за развитие на малки и средни предприятия като основа на националната икономика, не се осъществяват.

Проблеми, предизвиквани от различни фактори, има във всички сектори. Успешното им решаване е възможно, ако усилията се насочат в правилна посока и се използва ефективно наличният човешки и материален потенциал. Това е задача на управлението, разглеждано в обхвата на държавните органи, професионалните и обществените организации.

Преструктурирането на икономиката в новите условия се съпътства с проблеми, които имат и икономически, и социален, и организационен характер и до голяма степен определят условията и състоянието на бизнес-средата. Кои са проблемите, за които с предимство трябва да се търсят решения? В теоретични и приложни изследвания се стига до извода, че „...общите политики, насочени към промяна на основните принципи, са много по-важни от специфичните политики, целящи привличането на частични инвестиции”, и че характеристиките на икономическата среда - инфраструктура, условия на местния трудов пазар, комуникационни системи, обща макроикономическа и търговска политика, са едни от най-важните (Holger, Greenaway, 2004).

На сегашния етап съществен за България е проблемът за *преустройство на икономиката*, за ефективното ѝ отраслово и организационно структуриране, управление и функциониране в условия на глобализирана пазарна икономика и членство в ЕС. Последното, както и процесите на глобализация на икономиката променят условията и съответно налагат изменения в икономическите структури. Концепцията за *отраслова балансираност* на националната икономика придобива нов смисъл. За отраслова балансираност и производствено специализиране вече може да се говори предимно в рамките на европейската и световната икономика. В областта на индустрията за страна като България е изгодно да търси производствено коопериране в системата на фирми с високотехнологично равнище. Такива възможности се създават чрез разширяващата се практика на големите фирми за фрагментиране на производството. Производството и пазарите са завладени от мощни транснационални компании, които определят условията на пазара. Ориентирането към производствено коопериране с чуждестранни фирми

(ТНК и др.) се налага от концепцията за преимуществено насочване към малки и средни предприятия. За страна като България стои проблемът да реши кои са секторите, които при създаването се условия, геополитически и други фактори съответстват най-добре на националните интереси и които ще се развиват с предимство, както и как да се стимулира развитието им.

В условията на недостатъчни постъпления на чуждестранни инвестиции възниква въпросът за активизиране инвестиционната дейност на местни инвеститори. Наличието на стабилни национални фирми, наред с други полезни ефекти, увеличава абсорбционния капацитет (способността за внедряване) на страната по отношение на технологичните новости. Опитът на Гърция и Испания показва, че чуждестранните инвеститори нямат нагласа да разпространяват своите технологии и опит в други (местни) фирми (Dimelis, Louri, 2004).

Докато отраслова балансираност може да се търси предимно в рамките на ЕС, на национално равнище трябва да се решават въпросите на финансова балансираност на макроравнище, балансираност на доходите и разходите на домакинствата и фирмите, на подготовката, разпределението и заетостта на трудовите ресурси, балансираност и равновесие по отношение на природната среда и природните ресурси.

В условията на членство в ЕС се разкриват нови възможности за разширяване и рационализиране на *външнотърговския стокообмен*. Потящото производствено коопериране ще доведе до нарастване на стоките потоци и до разриване на възможности за структурно и качествено подобрене. За страните от Балканския район в рамките на регионална интеграция се създават благоприятни условия за взаимноизгодно икономическо сътрудничество върху основата на производствени връзки и стокообмен. Досега политически и други настроения задържаха по-пълноценното им използване. Сигурно звучи оптимистично, но реално е да се очаква, че преодоляването на такива препятствия би довело до стопански отношения на сътрудничество, близки до тези, установени между западните европейски страни, а също и до положителни количествени и качествени промени. По отношение на останалия свят условията на глобализация налагат разширяване и активизиране на *външнотърговския стокообмен*, като се търсят най-благоприятни позиции.

Финансовото стимулиране и подпомагане на стопанската дейност е фактор за целевото преустройство и развитието на икономиката. Чрез него се създават по-добри условия за развитието на отделни сектори и производства, насърчават се фирмените инвестиции и стратегическите производства. Проблемът е в малкото финансови средства и приоритетите при тяхното разпределение. Безспорна е потребността от приоритетно създаване на благоприятна инфраструктура. Но това не бива да става за сметка на други, не по-малко важни области на икономическа и социална дейност. Членството в ЕС разкрива възможности за фирмено подпомагане чрез целенасочени фондове и инициативи. По данни на Евростат през 2009 г. за държавно

подпомагане на специфични сектори (селско и рибно стопанство, манифактура, железопътен транспорт и др.) общо за ЕС–27 са отделени 3.49% от брутния вътрешен продукт; Германия – 4.85%, Великобритания – 7.93%, Франция – 1.25%. За България данните са: 2006 г.- 0.12%, 2007 г. – 1.38%, 2008 г. – 1.23% и 2009 г. – 2.15%, което показва, че едва през последните години има приближаване към практиката на другите страни. Финансово стимулиране е възможно и чрез безлихвени и нисколихвени кредити, данъчни облекчения, целеви парични фондове и др., които се прилагат успешно в някои държави.

Чрез структурните фондове, в т.ч. и Кохезионния, ЕС провежда своята регионална политика, насочена към икономическо и социално сближаване между страните в общността. Резултатите от тях зависят от това доколко пълноценно и правилно се използват тези фондове. Оценките от досегашната практика не са най-добри. Много често се посочват пропуски като недостатъчна информираност, закъсняло заявяване на участие, недостатъчна проектна и организационна готовност, неправилно използване на средствата. Това се отразява върху качеството и изпълнението на проектите, а се дължи предимно на недостатъчна организираност, информираност и контрол. Не се оползотворяват напълно възможностите, които имат звена, специализирани в развойна, изследователска и научна дейност.

Създаването и използването на *трудовете ресурси* е с особена важност и се съпътства от множество проблеми. Характерни за голяма част от отнасяната към категорията евтина, нискоквалифицирана работна сила са висока степен на незааетост, недостатъчна квалификация, ниска трудова и технологична дисциплина, слаба мотивация за квалифициране, преквалифициране и за работа поради ниско заплащане и несигурност. Има недостиг на висококвалифицирани кадри. Голям брой перспективни работници напускат страната, главно поради незадоволителното заплащане и ограничените възможности за реализация и развитие. Това определя квалифицирането и използването на работната сила като приоритетен икономически и социален проблем за България.

Човешкият потенциал (капитал) се оценява като съществен фактор за развитие, но това е комплексен проблем, чийто обхват у нас често се свежда само до обучение. Тук възникват въпросите за съдържанието и равнището на обучението, за профилирането и използването на създадените кадри и стимулирането им да реализират своите способности в страната.

В основата на икономическия растеж е издигането на *технологичното равнище* във всички области – производство, образование и наука, бит. В България често се афишира като цел създаването на “икономика на знанието”. Разбира се, икономика, която използва пълноценно съвременните научни и технически постижения и се изгражда върху основата на високи технологии във всички области. Постигането на тази цел предполага пренос на технологии отвън. Наред с това обаче, както утвърждава теорията за

ендогенния растеж, е необходимо да се създава и собствена база за изследвания и развитие с висококвалифицирани кадри и модерно технологично оборудване. Някой трябва да знае кои са новите научни и технологични направления, да прецени кое е нужно и подходящо за конкретни решения, да създава собствен опит и технологии, да подготвя кадри. Това утвърждава ролята на собствените, национални научни и развойни институции. Необходимо е стимулиране на тяхното изграждане и функциониране, тясно обвързано с потребностите на реалната икономика. Данните от табл. 3 показват, че в този случай не всичко е наред. Средно за периода 2000 – 2010 г. разходите за изследване и развитие като дял от брутния вътрешен продукт в България са 3.9 пъти по-малко, отколкото в ЕС.

Таблица 3

Разходи за изследване и развитие (R&D) в процент от БВП

Икономики	Години										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ЕС-27	1.86	1.87	1.88	1.87	1.83	1.83	1.85	1.85	1.92	2.01	2.00
България	0.50	0.45	0.48	0.48	0.49	0.46	0.46	0.45	0.47	0.53	0.60
Румъния	0.37	0.39	0.38	0.39	0.39	0.41	0.45	0.52	0.58	0.47	0.47
Германия	2.47	2.47	2.50	2.54	2.50	2.51	2.54	2.53	2.69	2.82	2.82
Франция	2.15	2.2	2.24	2.18	2.16	2.11	2.11	2.08	2.12	2.26	2.26
Великобритания	1.81	1.79	1.79	1.75	1.68	1.73	1.75	1.78	1.79	1.86	1.77

Степента на *сигурност* е една от съществените характеристики на бизнес-средата. Инвеститорите са особено чувствителни към риска, приемат го тогава, когато имат определени гаранции за защита и когато се очакват значителни печалби. Условието у нас не са благоприятни в това отношение. Обратно, има процеси, свързани със защитата от нелоялна конкуренция, законовото устройство и правосъдието, скритата икономика, финансовата уредба, реакцията на управлението при икономически кризи и др., които повишават степента на стопанския риск и задържат инвестиционната дейност. Показателна за това е тенденцията към натрупване на свободни средства като спестявания в банките, вместо те да се инвестират в стопанска дейност. Нормално е в условия на несигурност да растат спестяванията с цел гарантиране срещу възможни неблагоприятия.

Стабилизирането на икономиката, активизирането на стопанската дейност и ускоряването на растежа изискват своевременно и качествено решаване на проблемите на сигурността. В редица изследвания се обсъжда влиянието на несигурността (разглеждана и като неопределеност) върху инвестициите и растежа. В своя публикация Ferderer (1993) цитира изказвания като: "... Несигурността относно икономическите перспективи е лоша за инвестициите"; "... Несигурността виси върху икономиката подобно на черен облак." Brunetti и Weder (1998) изследват влиянието на институционалната

несигурност върху инвестициите и установяват, че наред с другите фактори най-голямо влияние имат законовите правила (Rul of Law) в тяхната комплексност и корупцията. За 60 изследвани страни е установена отрицателна връзка между агрегата инвестиции и различни показатели на институционалната несигурност. Важността на проблема за сигурността намира съществено място в оценките на Европейската комисия за състоянието и перспективите на европейската икономика.⁴

Спори се за *ролята на държавата* в управлението на икономиката. Повиците “вън държавата от икономиката”; “по-малко държава в икономиката”; “разчитане само на пазарни регулатори” противостоят на другия полюс “централно държавно управление на цялата икономика” и са не по-малко вредни. От практиката на развитите страни ясно се вижда, че при необходимост държавното управление с неговия многостранен апарат трябва да участва в управлението и особено в подпомагането на икономиката при определени ситуации. Поведението на правителствата в САЩ, Великобритания, Германия и Франция, както и в други страни през последното десетилетие, и особено по времето на криза, показва, че навременната и ефективна намеса на държавното ръководство допринася за преодоляване на проблемите и икономическите кризи.

Особено важна се оказва държавната подкрепа за преките национални и чуждестранни инвестиции за икономическата и политическата сигурност на нашите фирми при тяхната дейност в други държави. Чрез държавното участие ефективно се използват възможностите, създавани чрез международните икономически и социални организации. В условията на глобализация и международно интегриране е наложително всяка страна да провежда своя международна икономическа политика, съобразена с вътрешните и външните условия.

Използвана литература:

Ангелов, И. и колектив. Икономиката на България и Европейският съюз: догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности. АИ “Проф. Марин Дринов”, 2006.

Димитрова, П. Икономическите стимули по време на криза. – В: Икономиката и социалната политика на България в условията на съвременната криза. С.: ГорксПрес, 2009.

Хубенова, Т. Интеграцията на българската икономика в ЕС и съвременната глобална криза. – В: Икономиката и социалната политика на България в условията на съвременната криза. С.: ГорексПрес, 2009.

⁴ В European Economic Forecast, European Economy, 6, 2011 се отчита нарастването на несигурността в последните години и необходимостта от намаляването ѝ, като се оценява, че негативните влияния свързани с дълга, слабите банки и бавния растеж могат да доведат до връщане на европейската икономика в рецесия.

Barrios, S., S. Dimelis, H. Louri, E. Strobl. Efficiency Spillover from Foreign Direct Investment in EU Periphery: A Comparative Study of Greece, Ireland and Spain. - Review of World Economics, 2004, Vol. 140 (4).

Brout, D., M. Rutat (2007). Economic Integration, Political Integration or Both, Internet, 2012.

Brunetti, A., B. Weder. Investment and Institutional Uncertainty: A Comparative Study of Different Uncertainty Measures. IFC Technical Paper N 4, 2007.

Choi, J. P., M. Thum. Corruption and the Shadow Economy. - International Economic Review, 2005, Vol. 46, N 3.

De Hek, P. A. On Endogenous Growth Under Uncertainty, International Economic Review, 1999, Vol. 40, N 3.

Dimelis, S., H. Louri. Direct Investment and Technology Spillovers: Which Firms Really Benefit? - Review of World Economics, 1999, Vol. 140 (2).

Dosi, G. Incentives and Collective Patterns of Technological Change. - The Economic Journal, 1997, 107.

Eaton J., S. Kortum. International Technology Diffusion: Theory and Measurement. - International Economic Review, 1999, Vol. 40, N 3.

Eichengreen, B. Capital Account Liberalization: What Do Cross-Country Studies Tell Us? - The World Bank Economic Review, 2001, Vol.15, N 3, p. 341-365.

Ferderer, J. P. The Impact of Uncertainty on Aggregate Investment Spending: An Empirical Analysis. - Journal of Money, Credit, and Banking, 1993, Vol. 25, N 1.

Holger G., D. Greenaway. Much Ado about Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment? - The World Bank Research Observer, 2004, Vol. 19, N 2.

Hubbard, R. G. Investment under Uncertainty: Keeping One's Option Open. - Journal of Economic Literature, 1994, Vol. XXXII.

Lensink, R., H. Bo, E. Sterken. Does Uncertainty Affect Economic Growth? An Empirical Analysis. Weltwirtschaftliches Archiv, 1999, 135 (3).

Rodrik, D. How Far Will International Economic Integration Go? - Journal of Economic Perspectives, 2000, Vol. 14, N 1, p. 177-186.

10.I.2011 г.